

Koprda, Pavol

Hermeneutická hodnota slovenskej a českej teórie medziliterárnosti

In: *Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století: (stav - metodologie - mezinárodní souvislosti)*. Pospíšil, Ivo (editor); Zelenka, Miloš (editor); Zelenková, Anna (editor). 1. vyd. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2005, pp. 95-106

ISBN 80-210-3898-5

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/133394>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hermeneutická hodnota slovenskej a českej teórie medziliterárnosti¹.

PAVOL KOPRDA (NÍTRA – BRATISLAVA)

Ako je možné, že hoci hermeneutika jestvuje od antiky, v teórii medziliterárnosti ju svet objavil po Ďurišinovi a vďaka nemu? Franca Sinopoli preukazuje, že kľúčom k pochopeniu príčiny je vývin interpretácií Van Tieghemovho termínu vplyv². Vplyv prestal byť od teórie Ďurišina termí-

¹ Článok vznikol v rámci plnenia úlohy *Koncepcie medziliterárnosti v porovnávacej literárnej vede* – úloha VEGA 2005 – 2007, registračné číslo projektu 1/2232/05.

Autor tohto článku si tu dovoľuje zopakovať svoje vystúpenie v záverečnej diskusii konferencie a vysloviť nádej, že aj v svetle článku si uvedomia autori novej metodiky vyučovania slovenskej literatúry na základných a stredných školách, ako veľmi prispela slovenská a česká literárna veda k zachovaniu vážnosti historického rozmeru štúdia literatúry vo svete. Pôsobí politicky, že sa podnet Európskej únie zmeniť štúdium literatúry z historicko-vedomostného a všeobecne povinného spôsobu budovania osobnosti na „spôsobilosť siahnuť po knihe“ realizuje s dôslednosťou práve na Slovensku, v krajine, ktorej literárna veda urobila najviac aj vo svetovom rámci, aby k spošteniu predmetu literatúry na abstraktno-interpretáčnej cvičenia nedošlo. Ide o zásah do pestovania kultúrnej pamäte, o najcitlivejšiu zmenu výchovno-vzdelávacieho modelu od vzniku slovenského školstva okolo roku 1920, po národnom oslobodení Slovákov. S ohľadom na osobitosť kultúrnych dejín Slovákov proti všetkým ostatným národom Európskej únie, totiž s ohľadom na to, že sme nemali politické a mocenské ustanovizne ani právo a nádej na ne, jedinými „ustanovizňami“ boli spisovatelia – intelektuáli, ich vývin a vývinové zákonitosti literatúry, a teda s ohľadom na to, že historicko-vlastenecký postoj k vlastnému národu môžu naši študenti získať ponajviac z historicko-vedomostného štúdia slovenskej literatúry, ide o politické aplikovanie požiadavky Európskej únie. Stačilo by „Bruselu“ vysvetliť našu špecifiku a isto by nežiadal kvôli potrebe zvýšiť čitateľské kompetencie žiakov zrušenie historicko-vedomostného štúdia slovenskej literatúry. Rozhodnosť, s akou sa návrh pripravil a s akou sa jeho zásady predkladajú, a aj technické, neverejné zavedenie filozofie zmeny, vyvoláva tu hore uvedené obavy, ale aj iné.

² Franca Sinopoli: *La letteratura comparata e il valore ermeneutico della sua storia*. In: Armando Gnisci, Franca Sinopoli: *Letteratura comparata. Volume primo. Storia e testi*. Sovera, Roma 1995, s. 13 – 48.

nom kauzálneho dôvodu a nadobudol hermeneutické hodnoty, teda schopnosť vypovedať o podstate literárnych javov a procesov. Zmena pojmu vplyv z klasifikačnej kategórie na vypovedáciu sa literárnym komparatistom tak zapáčila, že sa v krátkej dobe vytvorilo niekoľko interpretačných kultúr, ktoré dodnes ovplyvňujú pomery v metajazyku teórie medziliterárnosti. Ich autormi sú Jurij Lotman, Earl Miner, Hans Robert Jauss a Claudio Guillén. Na základni Ďurišinovho prehodnotenia vplyvu vznikla recepcná estetika Jaussa³, medzikultúrne výskumy Východ – Západ Earla Minera⁴, Guillénova teória svetového literárneho procesu ako založeného na medziliterárnych spoločenstvách (modeloch)⁵, Lotmanov pokus o štrukturálno-semiotický metajazyk vzájomného vzťahu kultúr alebo inak, Lotmanova odvaha formulovať „život znakov“ ako neredukovanie ich komunikačného priestoru na ich funkciu odvodenú od ich zakódovania. Ani nehovoriac, že medziliterárnosť sa stala dominantnou vednou oblasťou v slovanských krajinách a metódou skúmania slovanského spolunáležania. Musíme sa opýtať hneď, prečo sa vedcom zapáčilo komunikačné

³ Earl Miner vyslovil žiaľ, že Ďurišinova interpretácia vplyvu ako recepcie ostala na západe neosvojená. „Miner poznamenal, že tejto mimoriadne silnej Ďurišinovej teoretickej intuície vyjadrenej v *Sources and Systematics* sa zmocnila nemecká recepcná estetika, ktorá tak nadhlo ovládla javisko porovnávacích výskumov“. In: Marián Gálik: La ricezione dell'opera di Dionýz Ďurišin nello studio letterario occidentale. In: D. Ďurišin a A. Gnisci, (zost.): *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria*. Bulzoni Ed., Roma 2000, s. 215 – 223.

⁴ Z nasledujúceho citátu vyplýva, že dôvod, prečo Miner tak vyzdvihol Ďurišinovu premenu vplyvu na recepciu, bol interkultúrny výskum, potreba pochopiť, že medzi literárnymi a kultúrnymi radmi je zásadnou kvalitou ich rozdiel (anomália): „Skrátka, východiskom a etickým poučením z Minerovho uvažovania je predstava, že najmä pri profesionálnom výskume literatúry pochopíme pojem literatúra, len ak vychádzame z toho, že sa vývinom utvorili okrem západnej rozličné literárne sústavy v iných kultúrach a ich hodnotové miery sa nekryjú s naším spôsobom vnímania literatúry. Len medzikultúrnym výskumom literatúry dokážeme overiť platnosť mier, ktoré používame, dokážeme odhaliť, že 'sú kdesi umiestené'... Franca Sinopoli: Dalla comparazione intraculturale alla comparazione interculturale. In: A. Gnisci, Franca Sinopoli: *Manuale storico di letteratura comparata*. Meltemi, Roma 1997, s. 14 n. (Miner predstavil „teóriu anomálie“ sústavne v knihe *Comparative Poetics* (1990 a v štúdií: Earl Miner: Les études comparées interculturelles. In: *Théorie littéraire. Problèmes et perspectives*. Sous la direction de M. Angenot, J. Bessière, D. Fokkema, E. Kushner. Paris, Puf 1989, s. 161-179).

⁵ Claudio Guillén: *Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada*. Barcelona, Editorial Crítica, 1985. Tam X. kapitola, ktorá je kľúčovou kapitolou diela: Tri modely nadnárodnosti.

premýšľanie pojmu vplyv, a hneď aj predbežne odpovedať. Je totiž veľa východísk, ktoré môže prijať hermeneuticko-interpretatívny prístup za svoje, napríklad Croceho estetická forma bytia, Marinova „idea literatúry“, Wellekova požiadavka, aby bola do interpretácie literárnych javov zahrnutá literárna kritika a všeobecné metodologické metajazyky. Každé takéto východisko sa odchyľuje od predmetu a vyjadrovacích nástrojov literatúry a v dôsledku toho aj prinesie výsledok, ktorý bude možno obdivuhodný, ale bude stáť mimo vývinových zákonitostí literatúry. Podstatou týchto zákonitostí je rozpätie, časové a priestorové. Veda o medziliterárnosti má v hermeneutickej metóde (ak tá rešpektuje Ďurišinov primát prijímajúceho, pretvárajúceho systému pred odosielanou správou) nástroj, ako nedovoliť, aby sa literatúrou narábalo ako mihaním myšlienok vedca a mihaním estetických zážitkov⁶. Literatúra udržiava znakovú funkciu a estetickú funkciu v historickej a priestorovej extenzii, v závislosti od historicky vzniknutých kategórií literatúry. To je odpoveď, prečo teoretici medziliterárnosti priľnuli k Ďurišinovej kritike pojmu vplyv ako k východisku hermeneutického domýšľania medziliterárnosti. Jednoducho, „vplyv“ a jeho preformulovanie („receptcia – kreácia“) sa drží pri zemi, neuteká od literárnosti. Tým aj zaručuje, že metajazyk bude kontrolovaný zvnútra zákonitostí literárnych procesov.

Ďurišin vedel o interpretačnej využiteľnosti literárneho vplyvu na posilnenie historickej od Veselovského, Žirmunského, Wollmana, Bakoša a Petrusa⁷. Všetkým išlo o nový druh literárnej historiografie, už nie subjektívnej a nie kultúrnej, lež vernej vlastnostiam literatúry. Veselovského úsilie vyhnúť sa aplikovaniu apriórneho metajazyka na literárny materiál⁸

⁶ „Pojem estetické funkce jako jedné z řady funkcí tuto integrační schopnost (schopnost vyjadřit sebou neestetické funkce literatúry a umenia – pozn.) prostě nemá. Právě naopak: její intencionalita je zaměřena na vytlačení či na minimalizaci všech ostatních funkcí“. In: Emil Volek: *Znak, funkce, hodnota*. Paseka, Praha 2004, s. 51 – 52.

⁷ Pri Petrusovi sa zvykne odvolávať najmä na Pavol Petrus: *K niektorým teoreticko-metodologickým problémom porovnávacieho skúmania literatúr*. In: *Sborník ševčenkovský*. FF UPJŠ v Prešove, Prešov 1965, s. 83 – 96. Tam napríklad záverečná veta: „Iba objektívne zistenie miery hodnoty podnetu inonárodnej literatúry môže vylúčiť nedocenenie alebo precenenie vonkajšieho impulzu v organizme národnej literatúry“ (cit. d., s. 96). Teda, zhrnúc v duchu nášho „extenzionálno-anomálneho“ predmetu, Petrusa zaujíma, akú funkciu má v „organizme“ to, čo je jemu vonkajšie.

⁸ Napríklad „schematizovaný sujet“ je „už pojem“, teda umožňuje synchronizovať javy, ale má príbehovú podobu, teda nedovoľuje, aby sa synchronizácia stala intenzionálnou, drží ju v extenzionálnej podobe, teda v historickom rozmere. Ved-

chtylo takpovediac za srdce, lebo dovtedajšie na kultúrnych konceptoch založené predstavy vývinových radov obmedzovali dejiny svetovej literatúry na šesť západoeurópskych literatúr a na doplnky. Dnes ich vytvorené pojmoslovie zaujíma (aj) pre iný dôvod: zabraňuje odstraňovaniu akéhokoľvek literárneho historizmu. Inými slovami, teórie vzniknuté po nich a ako ich následok treba vnímať ako súsledné, lebo pomáhajú uchovávať v rozličných uchopeniach požiadavku historickej konkrétnosti a identifikovateľnosti literárnych javov a procesov (spomínaná teória komunikácie, recepcná estetika, výskumy východ – západ, svetová literatúra ako štruktúra medziliterárnych celkov, Bassnetovej postkoloniálne výskumy, Gnisciho dekolonizačné výskumy, Konstantinovičova „typológia kultúr sveta“, úsilie o vnímanie juhoamerickej nadnárodnoliterárnej jednoty od Retamara po Tanju Carvalhalovú – sú tu uvedení len tí, ktorí citujú ako svoj prameň Đurišina, ale mnoho tendencií je súsledných aj bez priameho odvolávania sa). Bolo by zaujímavé porovnať na tomto mieste, ako definujú tieto súsledné smerovania predmet teórie medziliterárnosti, aby sme videli, aké relevantné podoby nadobúda časom vedomie nevyhnutnosti uchovať literárnemu skúmaniu historickosť, teda extenziu, rozmernosť.

Úsilie o uchovanie historickosti sme v našej tradícii robili ako úsilie o metodologicky presnú literárnu historiografiu. Viedlo to k hľadaniu pojmoslovía inherentného povahe a predmetu literárneho procesu a jeho účastníkom. Pre svetovú vedeckú obec boli najväčšími podnetmi tohto zápalu Žirmunského štyri typy medziliterárnych väzieb, ktoré môžu modelovať literárny proces: kontakt bez určenia následkov, typová príbuznosť ako následok typovo jednotného etapovitého vývoja ľudstva, genetická príbuznosť na základe zistiteľného kontaktu literatúr v minulosti, príbuznosť literárnych javov na základe spoločnej kultúrno-kontaktivej spojitosti kultúr, teda odosielateľa, transformujúceho prijímateľa, literárneho a sociálneho prostredia, v ktorom prebieha literárna výmena.

Zo Žirmunského *Epickéj tvorby slovanských národov*⁹ cítiť, že uvedená klasifikácia je len podkladom pre vedcov postoj, nie konečným určením

ci začali vypracúvať so zápalom „prostredné pojmy“, ani historicky opisné, ani bezrozmerné abstraktné koncepty.

⁹ V. M. Žirmunskij: *Epickéj tvorby slovanských národov i problémy sravnitel'no izučenia eposa*. Izdatel'stvo Akademii nauk ZSSR, Moskva 1958, 145 strán. Pozri aj P. Petrus, cit., s. 89 n., ktorý možno ako prvý uchopil na základe Žirmunského zákonitosť, ktorou je prítomnosť cudzieho prvku v intrakultúrnom rozmere („typologicko – kontaktologické“ a „kontaktologicko – typologické“ vzťahy, čo sa stalo základom Lotmanovej teórie „budovania ušľachtlosti komunikácie“).

predmetu výskumu. Hoci sú medzi srbskými junáckymi spevmi a ruskými bylinami „len“ typologické súvislosti, vedcovo hodnotenie genézy bude ďalekosiahlejšie ako pri vplyvovo kontaktočných súvislostiach junáckych piesní s tureckými historickými spevmi. V južnoslovansko-ruskom prípade ide o možné súvisenie so spoločným plemenným pôvodom Slovanov, v južnoslovansko-tureckom prípade ide o prebratie tvarov od historického nepriateľa.

Bol to príspevok na hľadanie odpovede na otázku, či má medziliterárna historiografia odhaľovať ideálne podstaty, alebo historické, alebo tvarové. Tvar je stredná cesta. S Augustínom by sme povedali, že je to prítomná chvíľa, ktorá je nevyhnutná, a pritom trvá len nevyhnutne dlhý čas. V tvare (vo wollmanovskom vzťahovom zmysle: tvar ako fungovanie významu pre celok)¹⁰ môže byť sprítomnená aj nejaká ideálna podstata javu, aj pečať histórie. Preto treba skúmať dejiny tvarov, ich reálny rozsah a dosah (zmeny funkčnosti). Premyslenie historickosti formálnych kategórií je prítomné už u Ingardena a Wollmana,¹¹ potom u Bakoša a Ďurišina. Česká a slovenská teória medziliterárnosti otvorila kontaktológiu a vplyvológiu hermeneutickému domýšľaniu, takému, ktoré je založené na literárnych kategóriách s presným tvarovým rozmerom, nie na hociakom kultúrnom kóde, ktorý býva často bez tvaru, len ideová alebo poetologická poučka¹². Cez zdôraznenie kategórií transformujúceho, prekódujúceho

¹⁰ Frank Wollman: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. FF Masarykovy university, Brno, 1936, s. 104.

¹¹ Wollman hovorí o tvarosloví u Ingardena v diele *K metodologii...*, 1936, s. 103. Medzi Wollmanom a Bakošom je rozdiel v tom, že Wollmanova tvarovosť uprednostňuje pôvod tvaru v svetovosti, kým Bakošov prevládajúci sloh uprednostňuje ako vývinovo periodizačné kritériá národné žánrové osobitosti. Ide teda o spoločné „tvaroslovné hľadisko“, ale v jeho vnútri bol odkrytý rozpor, ktorý je dosť zásadný („*V Představě poměru tvarů ... běží o internacionální, čili lépe o intersociální poměr tvarů. ... Krátce a jinak řečeno: organismy národních literatur, jak se jeví v t zv. historických literatury, netvoří světovou slovesnost*“; F. Wollman: *K metodologii...*, s. 104). Ďurišin bol na vážkach medzi Bakošom a Wollmanom. Veľmi podnetný je však jeho návrh riešiť „apóriu“: kategórie sa navzájom vyjadrujú. Nižšia, napríklad už aj zložka diela, obsahuje svetovosť, a svetovosť ako metodologický princíp je zároveň nadradená nižším kategóriám. Podstatné je brať ideálne do úvahy úplný systém kategórií (tak zistíme reálnu metonymickosť dynamizmu ich funkčnosti).

¹² V tom je rozdiel proti U. Ecovi, pre ktorého je dôležité, aby boli kódy vyjadreniami sociálnej konvencie, no nevšima si, že tieto vyjadrenia sú historicky rozpriestranené na základe vývinu rozpriestranosti ich výrazu – tvaru: „...teória kódov sa zaujíma o znaky predovšetkým ako o sociálne sily“ ... „...veci boli (a

príjemcu zaviedla mnohorako synchronicko–diachrónnu metódu literárnej historiografie, teda štúdium dejín literárnych tvarov, vzťahových kategórií v ich trvaní a sociálnom rozsahu a inherentnosti vlastnostiam literatúry, čo sú vlastnosti, ktoré donucujú estetickú funkciu literárnych výrazov „podo-
drobiť sa“, mať taký rozmer časového a sociálneho trvania, aký má sústava kategórií, cez ktoré sa estetická funkcia vyjavuje, hoci inak je podľa Croceho, a nielen podľa neho, „okamihovou intuíciou celku“ a náhodnou.

Postupne sme my a svet začínali objavovať, aké možnosti takéto morfológické, teda funkčno–štruktúrne interpretovanie výrazovo–obsahových kategórií poskytuje. Po Veselovskom sa o posilnenie viery v synchronizačnú pôsobnosť historických literárnych kategórií zaslúžil objav formalistov, že „forma poukazuje na obsah“. Došlo to až k metodologickému ošiaľu alebo imperatívu, akým je výrok Umberta Eca pravdepodobne pod vplyvom formalistov a Lotmana, že obsah znakovkej funkcie sa spája s jej výrazom do jednotnej vízie znaku (teda do analogickou metódou dekódovanej správy) na mieste, kde sa prelína forma obsahu s formou výrazu (tam prekódujúci subjekt prideluje kód spájajúci obsah s výrazom tak, a nie inak; napr. Eco, cit. d., s. 74). Prelínanie formy výrazu s formou obsahu sa možno nedá preukázať v nijakej ľudskej činnosti, len v literárnom živote. Už Bakoš napísal, že generácie spisovateľov vnímajú veľmi citlivo literárne formy, ako keby to už boli stelesnené obsahové formy¹³. Toto uvažovanie súvisí s Veselovského schematizovaným su-
jetom, prvým teoreticky spracovaným pojmom, ktorý je zároveň formálnym vodičom obsahu a zároveň obsahovým vodičom spôsobu vyjadrovania, a tak slúži ako zapamätací mechanizmus na rozplodzovanie, reprodukciu, transformáciu javov určitej slohovo–obsahovej tendencie. Bakošov posun spočíva v tom, že spojil schopnosť tvaru (jeho formy) poukazovať na obsahy s vedomím generácie, podobne ako Mukařovský alebo Vodička, teda urobil tvarové kategórie (teda synchronizačné pojmy imanentné konkrét-

*sú) poznávané len cez kultúrne jednotky, ktoré komunikačné prostredie dostáva-
lo do obehu miesto vecí“.* In: U. Eco: *Trattato di semiotica generale*. Bompiani, Milano 1975, s. 97.

¹³ „*Ideovo–umelecký sloh ako vyjadrenie dobového životného postoja si vypracúva
charakteristické princípy estetickej výstavby,... výrazových a zobrazovacích po-
stupov a prostriedkov a postupov jazykových a kompozičných. (...) Pritom nie-
ktoré z nich, ako napríklad v poézii veršové formy, sféra básnického rytmu, veľ-
mi citlivo a bezprostredne odzrkadľujú vzťah básnika ku skutočnosti, a teda od-
rážajú aj základné ideovo–slohové zmeny v literatúre ako zmeny životného posto-
ja“.* In: M. Bakoš: *Literárna história a historická poetika*. Slovenský spisovateľ,
Bratislava 1973, s. 115–116.

nej literatúre danej doby) ešte viac historicky konkrétnymi. Bakošov posun sa dobre vníma práve voči Veselovského pojmu schematizovaný sujet¹⁴: kým schematizovaný sujet je forma–vodidlo reprodukcie a synchronizácie, ktoré bez prekážok migruje cez kontinenty a doby, väčšina literárnych kategórií je spútaná národnými literárnymi tradíciami (teda najmä generačnými vedomiami), na čo poukázal už Žirmunskij pri hrdinovi európskych a ázijských spevov (nech sú akokoľvek analogické, nie sú zástupné). Šfrenie, preberanie, cudzota a prisvojenosť tvaru je teda historicko- sociálna vec. Wollman hovorí, že podstatu života tvarov treba uchopovať len úsilím uchopiť celú šírku ich výskytov¹⁵. Ak je život tvarov uchopený v celom reálnom rozsahu ich výskytu, vyvstane pred nami subjekt, teda štruktúra, osobnosť, ktorá si vie zabezpečiť vlastnú vývinovú zákonitosť diskusiou o obsahovej hodnote tvarových prvkov. Ak má hermeneutika za cieľ vysvetliť podstatu alebo genetickú podstatu literárnych javov, v detailne rozpracovanom Wollmanovom stanovisku máme jej prvý česko – slovenský a možno aj svetový vzor. Otvorila sa otázka uzavretého štruktúrneho celku (ako javu, ktorý má prednosť pred všeobecnou periodizáciou vývinu a pred synchronizáciami dosahovanými cez apriórne postuláty, ale aj otázka, či je východiskovým uzavretým celkom národná literatúra alebo medziliterárne spoločenstvo). Nepopierateľné nároky uzavretého celku byť uznaným museli svojou metodologickou nevyvrátiteľnosťou (boli založené na štruktúrovanosti tvaroslovía do uzavretých celkov) prekvapiť a získať si západnú tradíciu, ktorá stavala tradične len na uznaní najdlhšej vývinovej línie, teda biblicko-grécko-latinsko-západoeurópskej, ktorá, ako sa všetkým videlo, pre svoju neprekonateľnú civilizačnú misiu nemôže byť jediným zmysluplným predmetom dobiehania.

No nešlo len o uznanie subjektov vykonávajúcich transformácie svojimi imanentnými zákonitosťami, teda najmä o uznanie kategórie národná literatúra. Keď už bola literárna „jednotka“ pochopená ako ten štruktúrny subjekt, ktorý sa správa špecificky v reálnej komunikačnej situácii, došlo k zmene metódy nazerania na dejiny literatúry a na jej kategórie. Subjektom schopným vykonávať prekódovania (premeny správ na texty, no aj

¹⁴ A. N. Veselovskij: *Historická poetika*. Tatran, Bratislava 1992, s. 221 n.

¹⁵ Na rozdiel od semiotiky, napr. od Hjelmsleva, ktorý tvrdí, že „*podstaty sú 'veci' identifikované vďaka jazykovej forme*“. Eco ho opravuje: „... *podstaty obsahu chápeme ako jednotlivé výskytý sémantických jednotiek splodené formou sémantického systému*“ (Eco, cit. d., s. 78). Je to rozdiel proti Wollmanovmu presvedčeniu, že podstatou javov je ich genéza, to znamená výpočet všetkých súvislostí alebo „*souvislost slovesných tvarů a struktur všech vrstev sociálních ve směru vertikálním*“ (F. Wollman, *K metodologii...*, cit., s. 82).

premenu seba samého na svoje čítanie) totiž môže byť nielen národná literatúra a medziliterárne spoločenstvo, ale v určitom zmysle aj báseň, literárny smer, veršový systém doby, druhové formy zápasiace o hegemoniu alebo dobový sloh, regionálna literárna koiné, centrá vyžarovania, všetko, čo prijíma, spracúva a transformuje vplyvy. V dôsledku možnosti postaviť rozmanité kategórie pod rovnakú optiku správania sa v komunikačnej situácii vznikla predstava siete prepojení a súvisení subjektov schopných v komunikačnej situácii vnútorného prekódovania, ako hovorí Jurij Lotman¹⁶. Toto zrovnoprávenie literatúr a literárnych javov na základe schopnosti vnútorného prekódovania sa začalo vnímať ako zodpovedajúcejšie podstate literatúry, vhodnejšie ako kritérium, ktorým bol dosiaľ „najdlhší vývinový rad“ a jeho „generáli“. Treba poukázať, že nedošlo len k ovplyvneniu a podnieteniu škôl skúmajúcich imanentné zákonitosti literárneho vývinu, ale aj takzvaných medzikultúrnych výskumov. Napríklad rímska škola je pod vedením Armanda Gnisciho takzvaná dekolonizačná, ide jej o porozumenie medzi národmi, v ktorom je literatúra iba nástrojom. No odvolávajú sa na Ďurišina ako na svojho zakladateľa a z jeho medziliterárnych spoločenstiev robia siete medzikultúrnych spoločenstiev a rozsiahlych „centrizmov“, lebo o porozumení by nemohli písať v dekolonizačnom duchu opierajúc sa o Curtiovu západoeurópsku stredovekú topiku alebo o biblicko-grécko-západnú poetiku mimézis Ericha Auerbacha. Franka Sinopoliová, popri Armandovi Gniscim predstaviteľka tejto školy, sa stala jedným z najjasnejších interpretátorov ciest napojenia svetovej teórie medziliterárnosti na Ďurišina. To je iba príklad, aby sme videli, čo si máme myslieť o skutočnosti, že súbežne s prechýlením tradičného literárneho historizmu k takpovediac historickým poetikám sme svedkami prechodu ku „kultúrnym výskumom“: aj tie sa vzdávajú tradičných periodizácií dejín na kultúrne obdobia a prikláňajú sa k multikultúrnym recepcným subjektom, ako ukázal nedávno Gayatri Spivak¹⁷.

Kontakt a vplyv dokážu odpovedať konkrétnym a historickým spôsobom na základnú otázku hermeneutiky, aká je genetická podstata javu. Ďurišin, podľa vzoru F. Wollmana, nie náhodou definuje predmet, úlohu medziliterárnosti ako zistenie genetickej podstaty literárneho javu na pozadí národnej a svetovej literatúry.

¹⁶ J. M. Lotman: *K postrojeniu teorii vzaimnodejstvia kul'tur (semiotičeskij aspekt)*, in „Trudy po romano-germanskoj filologii“, Tartu 1983.

¹⁷ Ide o návrh reformy amerických „areálových výskumov“: Gayatri Chakravorty Spivak: *Death of a Discipline*. Columbia University Press, New York 2003.

Najväčší krok pri formulovaní genézy urobil tvarovou koncepciou literárneho procesu Frank Wollman, možno vďaka znalosti Ingardenovej fenomenológie (Halle, 1931). Tvar si možno aspoň (dost' nepresne) predstaviť ako voľne plávajúcu medzihviezdnu hmotu (medziliterárnu kategóriu), ktorá je uchopovaná štruktúrou prijímajúcej literatúry a v tom okamihu sa zmení jej funkcia. Nie je dôležité, či bola táto častica hmloviny uchopená vďaka priamemu kontaktu – vplyvu, vydolovaná zo spoločnej histórie alebo z analógie historického vývinu ľudstva. Dôležité je, ako sa k nej prijímajúca štruktúra zachová: či ju bude chápať ako svoj kontrapunkt, či sa zmení na jej obraz, do akých súvislostí s ňou vstúpi a ktoré iné literatúry sa v tom správajú obdobne. Toto správanie je genéza javu. Genéza sa nedá pochopiť a popisovať ako platónovský eidos, skôr ako Aristotelov eidos, chápaný ako druhová konkrétna podstata, ak chceme, ako literárny druh a jeho konkrétne prejavy v danom slohovom období. Eidológiou ako náukou o genetickej podstate tvarov a štruktúr došiel Wollman k predstave, že podstata sa dá vydolovať, popísať len literárnohistoricky ako dejiny sociálnej rozpriestranosti literárnych tvarov. A tieto skúmané tvary ostávajú aj synchronizačnými kategóriami literárneho historika (ide o skúmanie zmien funkcií tvarov v reálnych komunikačných prostrediach, teda v národnoliterárnych, a najmä v medziliterárnych spoločenstvách). Nemáme tu príležitosť na analýzu, preto len zhrnieme, že u Wollmana sa medziliterárnosť ako výskum podstaty (vzťahovosti) funkcií tvarov a štruktúr vyjadruje súhrnne v predstave, že medziliterárnosť má ako predmet skúmať „*souvislost slovesných tvarů a struktur všech vrstev sociálních ve směru vertikálním*“ (K methodologii..., s. 81). Keďže tvary sú svojou povahou medziliterárne, aj ustáľovanie ich funkcií prebieha tak, že sa vytvárajú medziliterárne spoločenstvá, z ktorých je pre Wollmana dôležité slovanské (slovanské spolunáležanie). Je identifikované najmä prevažujúcimi funkciami, ktoré nadobúdajú v jednotlivých obdobiach medziliterárne kategórie v slovanských literatúrach. Všimnime si iba, ako sa opakuje „etic-ká“ a „sociálna funkcia“ literárnych tvarov: „*Česká reformace je výbuch sociálně ethicky pojatého křesťanství. (...) České křesťanství... jde zase k původnímu sociálně mesianistickému, eschatologickému jádru*“ (K methodologii, s. 33); „*...bogomilství, husitství, Chelčický, Poděbrad, Komenský, polský mesianismus, Kollár, Dostojevskij, Masaryk jsou jen mezníky nejvýznamnější, jak jsem se to snažil vyložit už v Slovesnosti jednotlivě i syntheticky jako ethický realismus slovanský. (...) Tam jsem poukázal (...) na všelidské a sociální tendence v slovanské slovesné tvorbě*“ (tamže, s. 45 – 46); „Pak se nám objeví toto vědomí sounáležitosti jako konstanta sociálněpsychická v různých projevech s dobovými rysy. Není panslavistic-

ké ideologie, jen řetěz slavismů. ... reformněethický a sociálněkřesťanský, (...) kritický slavismus (Masaryk), novoslavismus. Přítomná forma: asi socialistický slavismus demokratický“ (s. 57); „... idea lidskosti, humanity a lásky bratrské je nejvýznačnějším projevem ducha slovanského“ (s. 80); „...v světové slovesnosti běží o intersociální poměr tvarů“ (s. 104); „Vždyť všechno to dění (v slovanských literaturách – pozn.) probíhá a obrací se vrstvou sociální“ (s. 110); „Mezislovanská literární spojitost (...) plyne též z řady kulturně politických a sociálních příčin“ (s. 113); „...genetická existence slovesnosti je také určována (...) národem v masách, ...“ (s. 117). Wollman takto smeruje k uzavretiu slovanskej medziliterárnosti do celku, v ktorom sa menia funkcie medziliterárnych kategórií presným spôsobom v každom historickom čase slovanskej spolunáležitosti.

Bakoš uchoпил slovanskú synchronno-diachrónnu metódu dejín literatúry usilujúcu sa dokázať, že historicky vzniknuté a fungujúce literárne kategórie možno skúmať a používať ako synchronizujúce zákonitosti. Zdôraznil, že k prieniku výrazovej a obsahovej stránky literárneho javu dochádza na mieste, kde sa stretá forma obsahu a forma výrazu. Bakoš ich prienik popisuje cez tvary, ktoré sú mimoriadne citlivé na zmeny literárnej situácie a stávajú sa formálnym vehikulom celkových zmien v postavení, napríklad rytmická a metrická výstavba verša. Ukazuje, že život literatúry je zápas o vystriedanie jednej výrazovo-tvarovej kategórie inou, napríklad Bajzovho barokového sylabizmu časomierou, štúrovského „veršového šlendriánu“ Hviezdoslavovou prozódiov. Bakošovo použitie formy ako vývinovej kategórie hodnotí Konstantinovič ako okamih, keď dosiahla metóda literárneho historiografizmu metodologicky presnú úroveň, lebo bol konečne ukázaný dosiaľ nie celkom jasný vzťah medzi synchroniou a diachróniou¹⁸.

Konstantinovič však zdôrazňuje iný Bakošov objav, ktorý prevzal aj Ďurišin: Bakoš povedal, že najmä keď sa ocitne v kríze navádzacia funkcia literárnych tvarov, národná literatúra začína pracovať analogicky¹⁹. I-

¹⁸ „Pri výskume, či štruktúrne chápanie umožní chápať text historicky, došli najďalej učenci jednej malej krajiny. Škola, naime koju je kod Slovaka zasnovao M. Bakoš, nesumnivo je obogatila nauku o književnosti“. Z. Konstantinovič: O savremennim teorijama oluporednom proučavanju književnosti. Zamisli i ostvarenia. In: *Uporedna istraživaňa*. Institut za književnost i umetnost. Beograd 1976, s. 5-34.

¹⁹ „Existencia takejto estetickej jednoty pre celú epochu alebo literárnu školu vysvetľuje fakt súčasného a od seba nezávislého objavenia sa básnických diel, zhodných svojimi postupmi a rovnakým smerom prekonávajúcich literárnu tradíciu“ citat zo Žirmunského, in: M. Bakoš: *Literárna história a historická poeti-*

nak: typové obdobnosti nie sú výsadou medzikultúrnych vzťahov a nespojité literatúry, ale vývin v podobe „typologických analógií“ je vlastný intrakultúrnemu rozmeru. Toto pokladá Konstantinovič za objav slovenskej školy. Ako vieme, aj Lotman vyzdvihol u Ďurišina ten istý fakt, objav, že transformácia je technicky rovnaká, teda na základe obdobnosti (subjektom sú štruktúry a to, čo sa utvára, sú zas len štruktúry) či sa deje z rámca národnej literatúry (zdanlivo kontaktovo), alebo preberaním podnetov zo sveta²⁰. Rovnakosť je vyjadrená práve v analogickej povahe transformačných procesov, pričom analógia je „niečo iné“ ako podobnosť, teda predpokladá netotožnosť kódov recipovaného textu s interpretačnými kódmi. Inými slovami, zákonitosti komunikácie, ktoré urobil všeobecnými Ďurišin, možno a treba premeniť na všeobecný metajazyk semiotiky komunikácie, čo Lotman aj urobil. Už Wollman si všimol, že keď česká literatúra prevzala z nemeckej literárne tvary rytierskych spevov, ešte neprestala byť českou. Uvedené žánrové formy získali nové funkcie. Typologická analógia začala znamenať niečo iné ako u Veselovského a Žirmunského. Nie polygenézu, ale vnútroliterárnu potrebu vytvárať mechanizmy prekódovania akýchkoľvek správ, ku ktorým daná literatúra nemá a nemôže mať presne zodpovedajúce prekódovacie inštrukcie. Ide vlastne o vývinovú zákonitosť: vývin literatúry znamená, že literatúra je stále bohatšie členená (stále členitejšia), vlastní také prekódovacie mechanizmy, ktoré jej umožňujú vystačiť si s transformáciami správ do približných, analogických textových svetov. Inými slovami, literatúry už vďaka bohatej členitosti nemusia zjednodzňovať interpretované správy, teda v konečnom dôsledku môžu ponechať komunikačné prostredie, v ktorom k transformácii dochádza, také, aké reálne je (literatúram sa už nemusia ukazovať večne platné vzory). Lotman si všimol, že aj Ďurišin ponechal toto Bakošovo fungovanie transformačných procesov na základe typovej obdobnosti, nie na základe tvarovej podobnosti. Povedal: „...aby sa mohol text stať aktívnym činiteľom v procese literárneho nadväzovania, aj vnútri tej istej kultúry sa musí čo i len konvencionálne premeniť zo známeho a zjavného na neznámy a „cudzí““.

ka, cit. d., s. 74.

²⁰ Napríklad: „Z metodického, pracovného hľadiska treba mať pritom na zreteli skutočnosť, že obidve sféry skúmania (kontaktné vzťahy a štruktúralno-typologické súvislosti – pozn.) sa často vnútorne podmieňujú, pretože pri skúmaní umeleckých diel ide v obidvoch prípadoch o štruktúrally prístup k literárnemu javu“. Dionýz Ďurišin: Z dejín a teórie literárnej komparatistiky. V SAV, Bratislava 1970, s. 154 – 155.

Táto téza sa ukázala dôležitou z hľadiska literárnej komparatistiky od chvíle, keď Ďurišin preukázal, že mechanizmus kontaktu je v podstate vždy rovnaký bez ohľadu na to, či ide o vzájomný vzťah medzi textmi vnútri národnej literatúry, alebo o vzťah vznikajúci medzi textami patriacimi odlišným literatúram²¹. Vyvodil z toho záver, že význam vývinu spočíva vo vzraste vnútornej členitosti vývinových kategórií národnej literatúry alebo medziliterárnych spoločenstiev tak, aby vedeli (aj sami seba) prekódovať správy do textov v reálnych komunikačných podmienkach, aby kvôli prekódovaniu komunikačné podmienky nezjednodušovali. Reálne komunikačné podmienky sú také, v ktorých sa kódy odosielateľa a kódy prijímateľa nedajú previesť tak, aby vznikla u prijímateľa správa s totožným obsahom, ako mala u odosielateľa. Podstatné a najviac cenené na českej a slovenskej teórii medziliterárnosti je, že sa usiluje, aby komunikačná situácia ostala reálnou. Svet sa nesmie stať radom umelých jazykov a zjednodušených – im prispôbených komunikačných prostredí. Literatúra a literárna veda sú tie ľudské činnosti, ktoré k nezjednodušovaniu komunikačného prostredia medzi prijímateľom a prijímanou správou musia dopomôcť, pretože na to majú predpoklady a na tom stojí ich život (vývin).

V rámci štúdia hermeneutického prínosu slovenskej a českej teórie medziliterárnosti sme povedali, že ak je predmetom hermeneutiky výpoveď o podstate (literárnych) javov, naša tradícia (postupná premena pojmu vplyv z klasifikačnej na hermeneutickú kategóriu) prispela k tomu, že výpoveď o podstate – genéze literárnych javov rešpektuje v nových literárnoviednych metódach a smeroch (recepčná estetika, medzikultúrne výskumy, výskumy Východ – Západ, výskumy medziliterárnych spoločenstiev, semiotika komunikácie) rozpriestranenosť literárnych javov vo všetkých dôsledkoch. Prispeli sme k rešpektu voči priestorovosti (historickej realnosti) štúdia genetickej podstaty literárnych javov určením, že rolu synchronných „prekódovacích“ kategórií majú recepčné javy z oblasti tvaru, formy výrazu/formy obsahu. Viedlo to u nás k premene pojmu typologické analógie na všeobecný štruktúrny pojem platný pre všetky literárne javy a procesy, a toto zjednotenie optiky viedlo k formulovaniu zásad Lotmanovej semiotiky komunikácie kultúr a k upevneniu recepčno-štruktúrnych modelov literárnych výskumov vo svete v mnohých oblastiach medziliterárnosti, v situácii, keď je štruktúre odňatý kredit a tým viac spolupráci štruktúry a historickej konkrétnosti (prekódovacích – transformačných) procesov v literatúre.

²¹ Dionýz Ďurišin: *Teorija sravnitel'novo izučenia literatury*. Moskva 1979, s. 65 n.